

УДК 32 Gottfried P.

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.7332022.2>

Прегледни рад

Миша Ђурковић*

Институт за европске студије, Београд

ПОЛ ГОТФРИД О ФАШИЗМУ, АНТИФАШИЗМУ И БОРБИ ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ

Сажетак

У овом раду аутор полази од чињенице да у време обележавања века од Марша на Рим и доласка фашизма на власт, стање изучавања ове тематике код нас веома назадовољавајуће. Не само да не постоје преводи важних студија такозваног новог канона о теорији и историји фашизма, већ не постоје ни радови или докторске тезе које би пренеле ту врсту продукције и увида у наш академски и јавни простор. Отуд аутор даје између осталог и преглед ретких нових домаћих подухвата тога типа, али пре свега своју наравицу гради око двокњижног пројекта америчког теоретичара Пола Готфрида. Његова њига о фашизму је објављена 2016, а она о антифашизму као њен наставак 2021. године. Осим кратке информације о овом занимљивом представнику такозване струје палеоконзервативизма, даје се преглед теза и доприноса ове две књиге, као и критички осврт на одређене недостатке. Кроз то излагање нуди се и једна врста пописа најважнијих тема и тачака у савременом изучавању фашизма, али се указује и на неизбежну полемичност и тежњу ка инструментализацији употребе овог термина у јавном дискурсу.

Кључне речи: фашизам, нацизам, Пол Готфрид, означавање, борба

---

* mdjurkov@gmail.com

УВОД

Ове године у октобру навршава се тачно век од Марша на Рим и почетка историје фашизма у пракси. У истој години исток Европе захватио је велики рат у ком обе стране користе изразе фашизам и нацизам као означитеље за праксе противника. Руски аутори од украјинског мајдана 2013. детаљно пишу о Азову, партији Слобода и другим појавама у украјинској војсци и јавном простору у којима се рециклирају идеологије из Другог светског рата. С друге стране за огроман део европских медија, руско латинично З је постало симбол „новог фашизма”, а Путин се већ дуго изједначава са Хитлером – у Пољској се говори искључиво о „Путлеру”. У оптужбама предњаче дежурни политички коректни историчари попут Тимоти Снајдера. Аутор овог текста долази из народа коме су такође пре неколико деценија лепили етикете сличног типа, а по потреби се такве наравице ваде и користе када год одавде крене одбијање додатних геополитичких налога. Пре него што је Путин ове године преузео штафету „фашисте” у западном јавном дискурсу, владајућа *антифа* наравица у тим земљама нештедимице је користила одредницу фашиста за све припаднике такозваног популистичког таласа на Западу, као и за политичке лидере на истоку од којих је Орбан посебно истакнут. У САД су тако означавали Трампове присталице из такозваног *алт-рајт* покрета.

Услед свог овог лудила у коме нпр. Мадлен Олбрајт 2018. године објављује књигу упозоравајући на опасност фашизма (Albright 2018), низ класичних аутора подухватило се настојања да подсети на озбиљну академску историју расправе о овом појму која би пристојног човека и интелектуалца требало да обавезује. Тако је рецимо Роџер Грифин недавно (Griffin 2022) објавио врло важан чланак реагујући на ове инструментализације и злоупотребе какве смо и у Србији често могли да слушамо, чак и са позиције врха државе (Ђурковић 2019) кад је то било упутно. Но у свим таквим вредним настојањима посебно се истиче пројекат Пола Готфрида да у две књиге да свој суд о фашизму и антифашизму. Године 2016. појавила се изузетно занимљива и важна књига *Фашизам, каријера једног појма*, да би се прошле године као логичка изведеница појавила књига *Антифашизам, пут крсташтва*. Ова прва је страховито користан преглед најважнијих питања у дебатама вођеним током академске историје бављења фашизмом, а књига која се појавила после пет година представља веома важну анализу најважнијег и најопаснијег вида инструментализације употребе

оптужби за фашизам, која је уз то прерасла у идеологију усмерену ка нихилистичком разарању комплетне западне, хришћанске, цивилизације под оптужбом да је она закономерно родила фашизам и да се он појављује у новим облицима докле год постоји цивилизација из које је он израстао.

Овај текст настоји да скрене пажњу наше јавности на овај значајан Готфридов покушај, затим да подстакне потребу да се и код нас на неки начин обележи 100 година од стварања прве фашистичке државе, и у светлу свих ових нових искустава преиспита наслеђе разних његових форми, пракси, теоријских усмерења и практичних последица по светски поредак и посебно Европу након пораза фашистичких идеологија и држава.

Стога ћемо се овде кратко осврнути и на неке од ретких скорашњих покушаја домаће академске заједнице да третира теорију и праксу фашизма у његовим различитим облицима. Једина монографија је треће издање студије Тодора Куљића, које се од претходног из 1987. (Куљић 1987) разликује само измењеним предговором, што ће рећи да се *de facto* систематски овим питањем одавно не бави нико.

ГОТФРИД И (АНТИ)ФАШИЗАМ

Пол Готфрид је прошле године напунио осамдесет година. У својој осмој деценији кад већина људи размишља како да среди своје утиске, очува здравље и примири се, он нам је подарио читав серијал веома вредних радова. То нису обимом велика дела, али су по правилу врло прецизна, фокусирана и писана са јасном тезом, уз солидан преглед основне литературе. Изграђујући и бранећи становиште традиционалног конзервативизма, које се данас у академском дискурсу подводи под одредницу *палеоконзервативизам*, Готфрид наставља да објашњава трансформацију света у коме живимо и пре свега начина на који идеје у садејству са корпоративним и политичким силама преобликују координатни систем у коме се крећемо. Књиге које је Готфрид објавио у последње две деценије, укључујући и *После либерализма* (Gottfried 1999) и доста превођену *Чудну смрт марксизма* (Gottfried 2005), уз низ књига о конзервативизму и десној традицији, представљају један од бољих оријентира за разумевање идеолошких и теоријских претпоставки света у коме живимо. Готфрид је и даље главни уредник магазина *Крониклс* преко кога такође наставља борбу за интелектуално наслеђе коме припада.

Наравно, у својим књигама аутор је ограничен на традицију коју баштини, а то је европски канон у најбољем смислу. Готфрид изванредно познаје и класике политичке мисли, али и савремена интелектуална дешавања у свим најважнијим западним културама. Он се суверено креће кроз немачку јавну сферу, италијанске медије и интелектуални живот, француску рецепцију западног мејнстрима и наравно англо-америчку продукцију. У том смислу заиста баштини класично образовање европских интелектуалаца и интелектуални космополитизам који је карактерисао и јеврејско наслеђе које код њега несумњиво игра велику улогу.

Од озбиљнијих европских традиција, шпанска остаје по страни, а руску и источноевропску аутор готово не помиње, чиме се такође наставља (западно)европски интелектуални канон. У великим и бројним теоријским расправама о изворима и природи фашизма, западни теоретичари потпуно игноришу руске ауторе и руску традицију анализе фашизма и нацизма. Осврћући се углавном на тај део света кад у деловима руске интелектуалне и практичне традиције (црностотинаши, Иљин, Дугин) покушавају да нађу елементе фашизма. Ову чињеницу помињем пре свега због теме којом се овде бавимо, где је управо због актуелних дешавања ипак потребно укључити и источноевропску интелектуалну и практичну традицију. Као и приликом осврта на друге источноевропске културе ставови се граде на основу ретке секундарне литературе објављене углавном на енглеском језику, на шта је Расто Ломпар указао на примеру истраживања *Збора* (Ломпар 2021, 59). Готфрид се ту не разликује од општег истраживачког канона.

Но окренимо се ономе вредном што је он у ове две књиге, а посебно у оној првој донео.

Прва књига, о фашизму појавила се управо као реакција на ново све популарније лепљење етикете фашиста или нациста у јавном простору и по друштвеним мрежама. Готфрид је реагујући на то, сажео на једном месту све релевантне научне налазе, хипотезе, теорије и разматрања. Просто је невероватно шта је све стало на 173 стране, уз још 40 страна енднота. Но основна порука је: „Сматрам да термин фашиста има специфично историјско значење и не би га требало качити на оне који се придржавају схватања која су тренутно непопуларна” (Gottfried 2016, 3). Готфрид не скрива да упркос одређеним разликама, полази од теза које је Ернс Нолте развијао од објављивања своје најпознатије књиге *Фашизам у својој епохи* (Nolte 1990). Он је у дакле својој чувеној књизи из 1963 италијански генерички фашизам одвојио од протофашизма

Француске акције и радикалног фашизма, односно нацизма Хитлерових националсоцијалиста. Мајкл Ледин је Готфридову теорију инспирисану Нолтеом сажео следећим речима: „Дакле, иако постоји ‘генерички фашизам’, са значајним католичким друштвеним и политичким темама, требало би да га ограничимо како временски (био је важан у међуратном периоду и свакако током Другог светског рата) и географски (Европа, не цео свет)” (Ledeen 2017)

Књига је подељена на Увод, седам поглавља и додатак „Фашизам и модернизација”, који третира једно од основних питања: у којој мери су разни облици фашизма били модернизацијски пројекти, и која су нпр. економска, технолошка и социјална достигнућа разних фашистичких пројеката и система на власти.

У Уводу се поставља предмет истраживања, објашњава амбиција која је више везана за синтезу и сажетак постојећих и обавезујућих увида и сазнања, него за неку иновативност по сваку цену и постављају се важне концептуалне и теоријске разлике. На трагу Линца, ауторитаризам се одваја од фашизма, усваја се термин Хане Арент *генерички фашизам*, који се одваја од нацизма, уводи се појам револуционарне деснице, одваја се фашизам од конзервативизма и посебно се истичу аутори који по Готфриду чине канон истраживача које ваља следити: Стенли Пејн, Ренцо де Феличе, Зев Стернхел, Хана Арент, Џејмс Грегор, и Рајнер Цителман са својим познатим докторатом. У мањој мери ту су и Роџер Грифин, Хуан Линц, Емилио Ђентиле, Аугусто дел Ноче и још један број аутора. Како је Калис (Kallis 2017) приметио Грифин са својом основном тезом о палингенези и познатом дефиницијом фашизма, није баш добио много простора у овој студији. И такође се најављују различити аспекти анализе фашизма, од односа према естетици, хијерархији, насиљу, до поменутог дискурса о модернизацији. Готфрид наглашава да није хтео да иде са једном основном хипотезом, него да је напосто обрадио неколико најважнијих питања и аспеката и понудио различите постојеће одговоре уз сопствену оцену аргументације.

Прво поглавље назива се „Одређивање фашизма“ и представља једно брзо кретање кроз разне аспекте фашизма и кроз низ питања. На пример да ли постоји неки систем фашизма или да ли се фашизам може сместити на страну левице или деснице на идеолошком и политичком спектру. Прецизно се одваја генерички фашизам Мусолинија, фалангиста, Долфусовог корпоративизма и Салазара, од немачког нацизма, и њима блиских сарадника попут хрватских усташа или мађарских стреластих крстова, те крајње

занимљивог односа Антонескуа и Гвоздене гарде у Румунији. Помиње се Стернхелова идеја о *фашистичком минимуму*, могућности да се са неколико одлика одреди оно што повезује све у тој породици, која је као што знамо предмет великих спорова међу теоретичарима фашизма који не престају ни до данашњих дана. Готфрид међутим одбацује ову идеју као превише уску. У сваком случају расизам и антисемитизам не спадају у ту врсту минимума, али су важни за нацисте. У ширем смислу било је традиционалиста, али и изразитих модернизатора, фасцинирних прогресом и технологијом. У закључку Готфрид сматра да је управо одлика *бриколажа* и разноврсности оно што чини фашизам тако занимљивим за истраживање, а као кључну компоненту историјски види њихов чисти активизам, који је накнадно тражио идеологију и легитимизацију. Ово је веома важна и плодотворна хипотеза на коју ћемо се у закључку вратити.

Друго поглавље бави се користима и границама примене парадигме тоталитаризма на фашизам и његове разне облике. Готфрид подсећа на кључне радове који су од педесетих успоставили паралелу између стаљинизма и фашизма стварајући такозвану тоталитаристичку парадигму. Онда се помињу истраживачи фашизма попут Де Феличеа, нпр. или они са левце, те конзервативне деснице који су проналазили разне облике тоталитаризма у фашизму (политичка религија, менаџерска тиранија, гностицизам, деспотија), а затим се критички испитују границе и недоследности тог модела. Овај приступ је углавном игнорисао модернизацијску и динамичку страну фашизма. И примећује се како се од шездесетих година губи ово изједначавање левог и десног тоталитаризма и фокус се баца искључиво на жртве десног.

Треће поглавље „Фашизам као несавладана прошлост“, сажима заправо оно што ће пет година касније бити развијено у књигу о антифашизму, где се заправо приказују идеологија, култура и циљеви антифашистичке парадигме. Готфрид врло прецизно даје преглед нарације коју је Франкфуртска школа створила у Америци, затим пренела у Немачку да би она завладала њеним друштвом и академским простором до нивоа тоаталитарног обрачуна са свим што је препознато као *зондервег* или наводни посебни немачки пут кроз историју¹. Хелмут Шелски и Никлас Луман наводе се као сјајни сведоци за процес којим је сва социологија у Немачкој постала

---

1 О споровима о *зондервегу* погледати (Краус 2022), „Панајотис Кондилис и његова критика тезе о ‘немачком посебном путу’ у одличном темату *Српске политичке мисли* посвећеном овом грчко-немачком мислиоцу који је приредио Душан Достанић.

марксистичка и завладала немачким универзитетима. И дан данас док историчари имају, чини се, одређену слободу да преиспитују теорије, социолози и политиколози на универзитетима по правилу морају да се држе *антифа* оквира.

Четврто поглавље испитује нимало занемарљиву интелектуалну традицију која је фашизам тумачила као покрет левице. Кинелт Ледин и Џејмс Грегор су најважнија имена, али не треба заборавити ни Хајеков *Пут у ропство*, као ни либертаријанце који су критиковали Њу дил. Ђентиле, Ботаи и Сало република потврђују бар делимичну оправданост ове хипотезе, а и Мусолинијево идеолошко порекло, Сорелова концепција анархосиндикализма и други елементи леве традиције који су инкорпорирани у фашистички систем бар делимично потврђују релевантност теорије. Ова перспектива је код нас непозната и вероватно би се као академски покушај доживела као тешка јерес. Куљић (1987, 116) се додуше у својој књизи односи на леве струје у нацистичким покретима, али инсистира на томе да су оне уз помоћ крупних капиталиста брзо елиминисане и сузбијене. Но ово је радикалнија идеја која не говори о појединачним струјама, већ инсистира на доминатно социјалистичком карактеру фашизма.

Јако занимљиво је пето поглавље које разматра покушаје фашизма да се успостави као интернационални покрет, извесни помодни модел који би на основу италијанског искуства и обрасца подстакао и друге државе и народе да крену у том правцу. Готфрид наводи важну студију Беате Шолц о италијанском покушају извоза фашизма (Scholz 2001), а ту су и Мозли и јака француска традиција са све Дрије ла Рошелом и чувеним романом *Жил*. Наредно поглавље присипитује идеју о томе да ли је фашизам имао неку своју визију утопије, или је идеал вечне борбе и конфликта реалистичка утопија по себи. Последње поглавље је важно јер доноси Готфидову тврдњу да левицу и десницу ипак треба посматрати и као есенцијалне а не само релационе појмове. Књигу затвара апендикс у коме се аутор, са доста симпатија, углавном бави Цителмановом радикалном тезом о нацизму као антитрадиционализму, и модернизму који иде насупрот традиционалној немачкој десници.

Наредна књига, из прошле године (Gottfried 2021) понавља и развија доста увида и анализа из књиге о фашизму, али врло јасно извлачећи основне хипотезе и показујући континуитет једне идеје која је све штетнија и опаснија за западна друштва. Велики део анализе је посвећен савременим дешавањима, покретима Окупирајмо Вол Стрит и Антифа, анализи програмских радова

њихових идеолога и јасном показивању да сва та левица нема никакве везе са традиционалном марксистичком левицом. Ради се о једној наизглед чудној симбиози корпоративног капитала и постмарксистичког „културног марксизма”. Ова култура се посебно анализира у четвртном поглављу, након што се у претходна два разраде феномени казнене историје и терапеутске левнице франкфуртског типа. Пето и шесто поглавље се баве савременим оптужбама за фашизам које стижу с лева према покрету нове популистичке деснице, и са десна према демократама и *воук* култури. Књигу затварају поглавље о визији антифашистичке државе и кратак екскурс о Хобсу. Најактуелније је међутим прво поглавље које врло јасно анализира појаву *Антифе* и мејнстриминг ове тоталитарне и насилне групе. У свом приказу Стенли Пејн је апострофирао наводне давно изречене речи Хјуи Лонга да ће фашизам доћи у Америку али ће се звати антифашизам (Payne 2022).

Аутор истиче две важне и врло опасне нормативне поставке овог корпоративног антифашизма. Прва је да се западна друштва морају претворити у мултикултуралне и фактички мултирасне творевине у којима опстанак традиционалних нација није пожељан. Уз овај мултикултурализам треба да придођу и борба за деиндустријализацију и еколошки фундаментализам те промоције свих нетрадиционалних облика сексуалности и сексуалног идентитета као очигледно најважнијег облика људског испољавања. Но не мање важна је друга нормативна поставка која полази од идеје да је фашизам закономерни изданак традиционалне европске цивилизације те да се зарад избегавања будућих опасности од његовог сталног могућег повампирења, мора поставити нихилистички задатак разарања и уклањања свих црта те цивилизације. Као последица ових све јасније прокламованих начела, систематски се укидају и владавина права и поштовање институција и право верских конфесија да делују у јавном простору те основна људска права Хришћана као што је нпр. прокламовано и до скоро уважавано право родитеља да одлучујуће утичу на то какво ће образовање добијати њихова деца.

КРИТИЧКИ ОСВРТ

Ово двокњижје је отворило низ питања и овде ћемо издвојити само неколико. Велики допринос Готфрида је указивање на синтезу између крупних корпорација и савремене антифашистичке интелектуалне и политичке елите. Упркос томе што је Пало Алто

центар светског леволибералног лудила, а *Биг Тек* компаније су на челу идеологије коју Готфрид дефинише као антифашистичку, и даље велики број аутора, који се држе старих подела и америчког либертаријанског схватања о корпорацијама као заштитницима капитала и деснице, одбија да види ову синтезу која превазилази савремени пост-шездесет осмашки заокрет левице. На овом месту се ваља подсетити трилогије Антони Сатона о Вол Стриту и успону Рузвелта, Хитлера, и большевика, која показује иманентну логику у вези крупног капитала и левице. Уз све ограде ова хипотеза бар једним делом показује се као врло плаузибилна за разумевање двадесетог века.

У свом кратком приказу Аристотел Калис је сажео Готфридову основну тезу на следећи начин: „Но Готфридова основна методолошка претпоставка – да генерички фашизам категорички искључује нацизам, да је фашизам био углавном католички и корпоративистички феномен, да је био различит од свих осталих облика међуратне деснице, и да његову употребу за означавање не треба ширити на период после 1945 и ван Европе – иде против већине савремених академских радова.” (Kallis 1997). Но неоспорно је да све то јесу и даље тачке спорења међу теоретичарима, као и да и сам Готфрид тврди да му је важније да да преглед неких основних кретања него да инсистира на оригиналности и полемичности.

Занимљиво је наравно и да је Готфрид Јеврејин чији су делови породице страдали у нацистичким логорима. Та чињеница му даје легитимитет да говори о деловима историје који су данас поприлично табуисани. Наиме, италијански Јевреји су имали нимало незапажену улогу у италијанском фашизму и учествовали су у фашистичкој власти све до 1938. године. Било их је доста и приликом самог Марша на Рим.² Ционисти су такође у једном тренутку делили заједнички интерес са фашистичким групама по Европи да се европски Јевреји на било који начин мотивишу да се иселе у Палестину, односно у будући Израел. Ова тема поново је недавно покренута поводом дешавања у Украјини у вези руских оптужби тајкуна Коломојског, батаљона Азов, и председника Зеленског за *жидобандеровство*, што је изазвало краткотрајне, али врло оштре варнице у односима Израела и Русије.

2 Погледати нпр. студију Меира Михаелиса, објављену још 1978. године, а посебно је занимљив први део који обрађује период од Марша на Рим до Шпанског грађанског рата и почетка приближавања Мусолинија Хитлеру. Сузбијао се ционизам, али су се Јевреји третирали као истакнуте патриоте, заузимајући места министара (нпр. и спољних послова), Јеврејин је био председник великог фашистичког већа итд. Видети Michaelis 1978, 3–103.

Доста је зачуђујуће да се Троцки и традиција троцкизма уопште не појављују у књизи о антифашизму. Готфрид с правом инсистира да ова садашња традиција корпоративне леве која је класну борбу заменила борбом за права ЛГБТ особа, и која истиче деиндустријализацију као свој свети циљ, јесте вековима далеко од мејнстрима источног комунизма, али и еврокомунизма. Но троцкизам и троцкистичка традиција итекако чине основу за ово што данас гледамо. Троцки је уз Колонтајеву и Радека био носилац радикалног разарања брака и породице од 1918. (покрет *Доле стид*), а болшевичка Русија је прва земља у којој су легализовани абортуси и развод без кривице и декриминализовано хомосексуално понашање. Ако се узме *Издана револуција* и погледа шта је Троцки 1936. (Trocki 1973) наводио као циљеве болшевичке револуције, који су одбачени Стаљиновом „конзервативном револуцијом”, наћи ће се много тога што чини основу савремених антифашиста. Популарна нарација од пре две деценије о томе како су неотроцкисти окупирали јавни простор на десници, а затим и идеолошки простор Републиканске странке, такође може да чини значајан део у демонстрирању онога што Готфрид исправно показује – да је антифашизам постао оквир и за мејнстрим деснице у САД, о Европи да и не говоримо.³

Троцкистичка и комунистичка традиција употребе појма фашизам значајна је за савремене *антифашише* и због још неколико ствари. Најпре, ваља се сетити да су они чак и социјалдемократе, дакле оне који су им најближи на идеолошком спектру, називали фашистима, што се данас лако преноси на сваког ко не показује жар да учествује у исповедању антифашистичког јеванђеља. И друго, како Готфрид на крају књиге показује на примеру односа Кастра, Чеа и Адорна према хомосексуализму, врло су склони да наменски игноришу делове наслеђа сопственог канона, који им не одговара и да фалсификују историју на орвелијански начин. Отуд се поставља питање шта радити са њима ако се зна да је објективна, рационална, аргументована расправа у оквиру институција и слободне јавне сфере либералне демократије и владавине права за њих асполутно непотребна и неприхватљива. На трагу чувених есеја Готфридовога професора Херберта Маркузеа о репресивној толеранцији (Wolf,

---

3 Илустративан пример су дешавања око најављеног усвајања федералног закона о хомосексуалним браковима у САД. Сви посланици Демократске странке најавили су да ће за то да гласају, без обзира на прилично јасну уставну ситуацију у којој би та питања требало да регулишу појединачни државе. Но и немали број посланика Републиканске странке као наводно конзервативне, десне и традиционалистичке најавио је да ће подржати такав закон.

Morre, and Marcuse 1984), по њима не постоји толеранција за непријатеље револуције.

Вредни доприноси и стање у нашем академском изучавању

Пол Готфрид је са ове две књиге урадио озбиљан посао. У време када *антифа* импулс фундаментално обликује западни простор, водећи без већих задршки ка истинском тоталитаризму, и када се при том шамара ознакама фашиста за све оне који не желе да се потчине диктатури нове политичке коректности, веома важно је било подсетити се на то шта је фашизам заиста био и које су његове одлике. Књига о антифашизму дошла је као проширени апендикс, јер је било неопходно разјаснити историју настанка онога што данас користи борбу против наводног фашизма као претекст за укидање академских, медијских па и економских слобода,

Посебно ваља истаћи ову хипотезу о *бриколажу* и о валидности Витгенштајнове теорије о породичним сличностима приликом захватања историје и праксе фашизма: можда је ова теорија и валиднија од идеје о фашистичком минимуму јер не подразумева да сваки облик мора да има све одлике. Важно је пописати одговарајуће одлике и регистровати да ли их одређени покрет, партија, систем или интелектуално мишљење има у релевантном броју. У фашистичким системима и покретима било је доиста и директно супротстављених опција, све време су се одвијале борбе фракција, али и идеолошких фронтова унутар самих покрета (масони и католици, хришћани и пагани, крупни капитал, банкарски али и државни планери, антисемити али и Јевреји код Мусолинија, модернизатори и традиционалисти итд.). Све то уз чисти активизам на који Готфрид скреће пажњу, уз Нолтеову тезу о фашизму као реакцији дају нам оквир за разумевање овог заиста сложеног наслеђа.

Ваља истаћи и значај модернизацијске парадигме која је потпуно страна нашим истраживачима нпр. Има оних који прихватају идеје о револуционарности, и посебно отвореност за технички напредак, али Цителманов приступ (Zitelmann 1999) о дубоко модернизацијском усмерењу фашизма који наравно као идеал-типски модел има своја претеривања, је сасвим непознат. Он је и настао као валидна и пожељна реакција на теорије које су инсистирале искључиво на реакционарности фашизма, на његовим изворима искључиво у конзервативним традицијама, где се

национализам такође погрешно и некритички сврстава. По правилу се заборавља да је национализам у деветнаестом веку ишао заједно са либерализмом као модернизацијска и субверзивна идеологија *par excellence*. Одвајање од либерализма у каснијој фази не чини га нужно антимодернизацијском праксом. Ернест Гелнер (Гелнер 1997) је с правом инсистирао на модернизацијским основама национализма што се у одређеном облику нужно пренело и на фашистички национализам. Чини се да је најозбиљнију и најодмеренију синтезу односа фашизма и нацизма према модернизму дао Роџер Грифин у једној од својих најчувенијих књига (Griffin 2007).

Коначно, да се осврнемо и на стање ове продукције код нас. Као што је већ речено једина теоријска монографија која је објављена је рад професора Тодора Куљића који је до сада доживео три издања, укључујући и последње објављено код Чигоје прошле године. Но суштински ово издање се не разликује од другог које је објављено још 1987. године. Књига је писана из радикалне марксистичке перспективе, али је врло озбиљно и коректно рађена са укључивањем значајне пре свега немачке марксистичке литературе о фашизму и може се рећи да је као марксистичко виђење фашизма и даље врло употребљива и корисна. Но ограниченост на марксистичку перспективу значи да су разни други аспекти и виђења потиснути и необрађени. Друго, од тада је објављено доста нових вредних студија, које фактички чине нови канон (Пејн, Грифин, Итвел, Пакстон итд.) и које разумљиво нису инкорпорисане. Куљић има каснији занимљив осврт из 2002. на „ревизионисте”, у коме се критички осврће на теорије и радове Ренца де Феличеа, Ернста Нолтеа и Франсоа Фиреа (Куљић 2002).

Од социолога више о фашистичким и радикалним теоретичарима него о самим теоријама писали су и Александар Молнар и Јово Бакић. О фашизму су код нас највише писали историчари. Андреј Митровић (Митровић 2009) има књигу *Фашизам и нацизам*, малу монографију рађену без већих теоријских претензија, Милан Ристовић (Ристовић 2021) је недавно објавио књигу о Мусолинију и Југославији до периода 1925., али где су теоријска питања о фашизму и његовој природи успут дотицана, углавном везано за обраду главног тога теме. На сличан начин фашизам је обрађиван и код млађег историчара Василија Драгосављевића. Приче о фашизму и антифашизму дотиче се и Срђан Милошевић и још један број радикално левих делатника окупљених око фондације Розе Луксембург. Ови радови су више практично интонирани и чак више радикално марксистички

оријентисани него Куљићева монографија па их тешко можемо узети за теоријски релевантне.

Најчешће се код нас разматрања о фашизму и нацизму одвијају унутар обраде Димитрија Љотића, усташког покрета, радикално десних интелектуалних актера из међуратног периода итд. Из новије литературе такве провенцијенције ваља издвојити врло солидан уводни теоријски део монографије Растка Ломпара о Љотићу (Ломпар 2021, 37–77). То је једини пример код нас да је обрађена литература новог канона (Нолте, Пејн, Грифин, Пакстон, Морган, Ђентиле, зборници настали на основу полемика итд.), да су пренети неки од основних тачака спорења као што је питање постојања генеричког фашизма, фашистичког минимума, значаја палингенезе, питање регионалних фашизама, релевантност говорења о фашизму после Другог светског рата итд, уз посебан осврт на сложен однос фашизма према религији и различитим религијама што је најважније питање за оквир његовог основног истраживања. Наравно, на овако малом броју страна није било могуће обрадити многе друге важне тачке анализе и спорења, али је приказ основних теоријских токова веома солидан и користан за домаћу публику.

Ово ваља нагласити и због чињенице да ми нажалост ништа од ове литературе нисмо превели. У Хрватској је 2012. објављена Пакстонова *Анатомија фашизма*, али ни Грифин ни Пејн, а да не говорим о Цителману или Де Феличеу нису превођени ни овде ни тамо. Отуд би превођење управо ове Готфридове књиге било веома корисно и важно као један одличан преглед основних питања, спорова, виђења и актера дебате која не престаје и сигурно се и неће скоро завршити. Није случајно Стенли Пејн написао да је ово „најбоља књига о фашизму која се појавила у последњој декади или мало дуже” (Раупе 2022). Готово идентичну формулацију у свом приказу употребио је Мајк Ледин (Ledeen 2017).

Хибридна, бриколажна природа фашизма, али и изванредна употребљивост инструментализације овог назива за обрачуне са непријатељима, чине ову материју толико интересантном за изучавање, али и за дискурзивно прилагођавање актуелним политичким потребама. Осим теоријских спорова и дебата, дефинисање, одређивање и означавање фашизма и одређених појава у јавном и политичком простору као фашистичких има и имаће и даље велику симболичку вредност као начин за дефамацију и делегитимацију непријатеља.

Овде нема времена за излагање стања дебате о фашизму у Русији. Постоји наравно и утицај прорагандно-геополитичке

борбе са Украјинцима и балтичким државама, те масовна инструментализација оптужби за фашизам и нацизам, али постоје и радови који детаљно анализирају историју контроверзних покрета попут петљуроваца, бандероваца, до неопаганске и неонацистичке симболике и дискурса у појединим покретима и политичким партијама, како у Украјини, тако и у балтичким државама – нпр. Кочетков и Бишок (Vyshok i Kochetkov 2014), Бережнои, Едуард Попов.... Последњи релевантан преглед руског изучавања фашизма дао је Андреас Умланд још 2003. (Умланд 2003). Вођена је занимљива полемика око Дугинове мисли (Griffin, Loh and Umland 2014), а велики број познатих теоретичара фашизма (Пејн, Снајдер, Умланд, Ларуел) огласио се након напада Русије на Украјину 2022. спорећи се око природе Путиновог режима и (не)оправданости употребе термина фашизам на савремену Русију. Међутим руске теорије и теоретичари фашизма су опет остављени по страни.

Други значајан теоријски допринос јесте анализа начина на који либералне демократије инструментализују, користе и неретко подстичу такве очигледно идеолошки проблематичне субјекте зарад сопствених геополитичких потреба. Године 2014. у разговору са једним страним дипломатом у Србији, након мог питања о њиховој подршци Јарошу, Десном сектору и партији Слобода, а не више ЛГБТ заједници и сличним тенденцијама, он је одговорио да је приоритет увек подршка онима који ће ратовати, тући се и гинути против Руса, за шта је неопходан што већи степен фанатизма, мржње и спремности да се гине. А синтеза тих особина највише се налазила у (нео)фашистичким групацијама.

На крају приметимо да би за потребе наше академске заједнице, али и шире јавности било врло корисно да се Готфридова књига о фашизму преведе. Такође био би вредан изазов на трагу Готфридове синтезе о фашизму, направити озбиљну конференцију на којој би се направио пресек тога како се данас у појединим земљама гледа на партикуларна фашистичка наслеђа и традиције, и на којој би представници разних култура (укључујући Јапан, Кину, исламски свет или Латинску Америку) данас говорили о фашизму. Ако је то уопште могуће услед сталне политичке и геополитичке борбе за контролу тако моћног симболичког означитеља као што је *фашизам*.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бурковић, Миша. 2019. „Фашизам.” *Политика*, 16, април 2019. <https://www.politika.rs/sr/clanak/427170/Fasizam>.
- Краус, Ханс-Кристијан. 2022. „Панајотис Кондилис и његова критика тезе о ‘немачком посебном путу’” *Српска политичка мисао*, посебно издање посвећено Панајотису Кондилису, прир. Душан Достанић.
- Ломпар, Растко. 2021. *Љотић, учитељ или фарисеј*. Београд: Catena Mundi.
- Митровић, Андреј. 2009. *Фашизам и нацизам*. Београд: Чигоја штампа.
- Нолте Ернст и Франсоа Фире. 2006. *Непријатељска блискост – комунизам и фашизам у 20 веку, једна кореспонденција*. Београд: Плато.
- Ристовић, Милан. 2021. *Mussolini ante portas*. Београд: Службени гласник.
- Умланд, Андреас. 2003. „Современне концепције фашизма в Русији и на Западе.” *Неприкосновенный запас*, 5 (31): 1–10.
- Albright, Madeleine. 2018. *Fascism: A Warning*. Harper Collins Publishers.
- Byshok Stanislav and Alexey Kochetkov. 2014. *Neonazis and Euromaidan*. Createspace Independent Pub.
- Gottfried, Paul. 1999. “Fascism and Anti-Fascism: An Historical Perspective.” *The Chesterton Review*, 25 (1/2): 149–153.
- Gottfried, Paul. 1999. *After Liberalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Gottfried, Paul. 2005. *The Strange Death of Marxism*. Missouri: University of Missouri.
- Gottfried, Paul. 2016. *Fascism: The Career of a Concept*. NIU Press/De Kalb
- Gottfried, Paul. 2021. *Antifascism: The Course of a Crusade*. NIU Press
- Griffin Roger, Werner Loh and Andreas Umland, eds. 2014. *Fascism Past and Present, West and East*. Stuttgart: Ibidem Press.
- Griffin, Roger. 2022. “Ghostbusting Fascism?” In *Fascism, Journal of Comparative Fascist Studies*, Brill, (11): 59–86.
- Kallis, Aristotle. 2017. “A Review of *Fascism: The Carrier of the Concept*.” *Journal of Interdisciplinary History*, 48 (1): 84–85.
- Kuljić, Todor. 1987. *Fašizam*. Beograd: Nolit.
- Kuljić, Todor. 1990. “Феноменолошко истористичка теорија о фашизму Ернста Нолте.” У *Fašizam u svojoj epohi*, ur. Ernst Nolte,

- Beograd: Prosveta.
- Kuljić, Todor. 2002. *Prevladavanje prošlosti. Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*. Beograd: Helsinški odbor.
- Ledeer, Michael. 2017. „Men in Black – what was fascism all about?“ *Claremont review of books*, Spring. <https://claremontreviewofbooks.com/men-in-black/>.
- Marcuse Herbert, Barington Moore and Robert Paul Wolf. 1984. *Kritika čiste tolerancije*. Zagreb: Globus.
- Michaelis, Meir. 1978. *Mussolini and the Jews*. London: Clarendon Press, Oxford, Institute of Jewish Affairs.
- Nolte, Ernst. 1990. *Fašizam u svojoj epohi*. Beograd: Prosveta.
- Payne, G. Stanley. 2022. „Antifascists after Fascism.“ *The First Things*, January, <https://www.firstthings.com/article/2022/01/antifascists-after-fascism>.
- Sholz, Beate. 2001. *Italienischer Faschismus als ‚Export‘-Artikel (1927-1935)*. Trier, <https://d-nb.info/971747318/34>.
- Trocki, Leon. 1973. *Izdana revolucija*. Rijeka: Otokar Keršovani.
- Zitelmann, Rainer. 1999. *Hitler, the Policies of Seduction*. Allison and Busby

Миша Ђурковић

Institute of European Studies, Belgrade

PAUL GOTTFRIED ON FASCISM, ANTIFASCISM AND THE STRUGGLE FOR LABELLING (SIGNIFYING)

Resume

In this paper, the author starts from the fact that at the time of marking the century since the March on Rome and the coming of fascism to power, the state of study of this topic in our country is very backward. Not only are there no translations of important studies of the so-called new canon on the theory and history of fascism, but there are not even papers or theses that would bring that kind of production and insight into our academic and public space. From there, the author provides, among other things, an overview of rare new domestic ventures of this type, but above all, he builds his narrative around the two-book project of the American theorist Paul Gottfried. The book on fascism was published in 2016, and the one on anti-fascism as its sequel in 2021. Apart from brief information about this significant representative of the so-called current of paleoconservatism, an overview of theses and contributions of these two books is given, as well as a critical review of certain shortcomings. Through this presentation, a kind of list of the most important topics and points in the contemporary study of fascism is offered, but it also points to the inevitable tendency of instrumentalization of the use of this term in public discourse, as a strong signifier with a huge symbolic capital.

Keywords: fascism, Nazism, Paul Gottfried, labelling, struggle

---

* Овај рад је примљен 1. августа 2022. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2022. године.